

Litterære marginalier i Svendborg-antifonalet fra 1413

Fragmenter af en dyrefabel og to Låle-ordsprog

Af Michael Lerche Nielsen og Christian Troelsgård

The parchment fragment F34 in the Provincial Archives of Fyn (Odense) is a damaged bifolium from a fully notated antiphoner, carefully written by the friar Johannes Nielsøn in 1413 and destined for the Church of Our Lady in Svendborg, as revealed by a colophon preserved at the bottom of the second verso page. No other fragments of the 'Svendborg Antiphoner' have until now been identified. The present paper focuses on three hitherto unremarked literary annotations in the lower margins, all written in Nielsøn's hand. The first one is the opening hexameter of the last elegiac couplet from a medieval versification of an Aesopian fable about a stag hiding in a barn ('De cervo et bove', Hervieux II, 58): *Exulis est non esse suum, vigilare potentis, / [Stertere servorum, velle iuvare pii]*, representing the moral of the fable: »Nobody is safe when far from home (i.e. the stag), a master is vigilant (i.e. the farmer who finds the stag), servants are snoring (i.e. the farmhands do not notice what is happening), the pious one wants to help (i.e. the cow which tries to hide the stag in the barn)«. The two remaining annotations record the opening words of two Latin hexameter proverbs, known from the medieval collection of Latin-Danish pairs of proverbs attributed to Peder Låle: a) *Stuppeus [est palpo de post holosericus ante]* »A sycophant shows a silky façade, while his rear is coarse as hemp«, and b) *Sus nigra per [tesqua noctu vix ducitur atra]*, »It is difficult to lead a black sow through the dark wilderness at night«. These annotations most probably reflect text types used for teaching Latin in the schools of late medieval Scandinavia; similar texts are pointed out in other manuscripts, a number of which are linked to Franciscan convents in Denmark and Scandinavia. Being the earliest precisely dated witness of the Låle collection, which is documented only in a few other manuscripts of the fifteenth century and three early prints from the beginning of the sixteenth, the annotations add important information about the transmission of the collection, its use, and the relationship between the Latin and the vernacular versions of the proverbs.

Blandt Landsarkivet for Fyns samling af fragmenter findes et pergament-bifolium fra et liturgisk nodehåndskrift. Fragmentet er forsynet med en skrivernotits fra 1413, der knytter det til Vor Frue Kirke i Svendborg (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt 4, 2012: 343 & 389). I 1600-tallet blev fragmentet tilskåret og genanvendt som omslag til et regnskab fra Sunds Herred i Fyns stiftsarkiv, og det er således kun sørgeligt lidt, der i nutiden er bevaret af håndskriftet. Ud over skrivernotitsen rummer fragmentet yderligere tre, litteraturhistorisk interessante marginalnotitser, som er hovedemnet for denne artikel.

Antifonalefragmentet

Fragmentet med katalogsignaturen F34 måler 34 cm i bredden og 41 cm i højden, idet mere end halvdelen af den ene side er skåret væk. På den side, der har tjent som yderside af omslaget, ses ret slidte og stedvis udviskede spor af antifoner samt i den bevarede højremargin 1600-talstilskriften »Regiister paa Sunds Herrit«. Indersiden, fig. 1, er derimod særdeles velbevaret, og ud over antifonerne bemærkes en række tilskrifter, som skriveren eller rubrikator har noteret med rødt blæk. Den meget

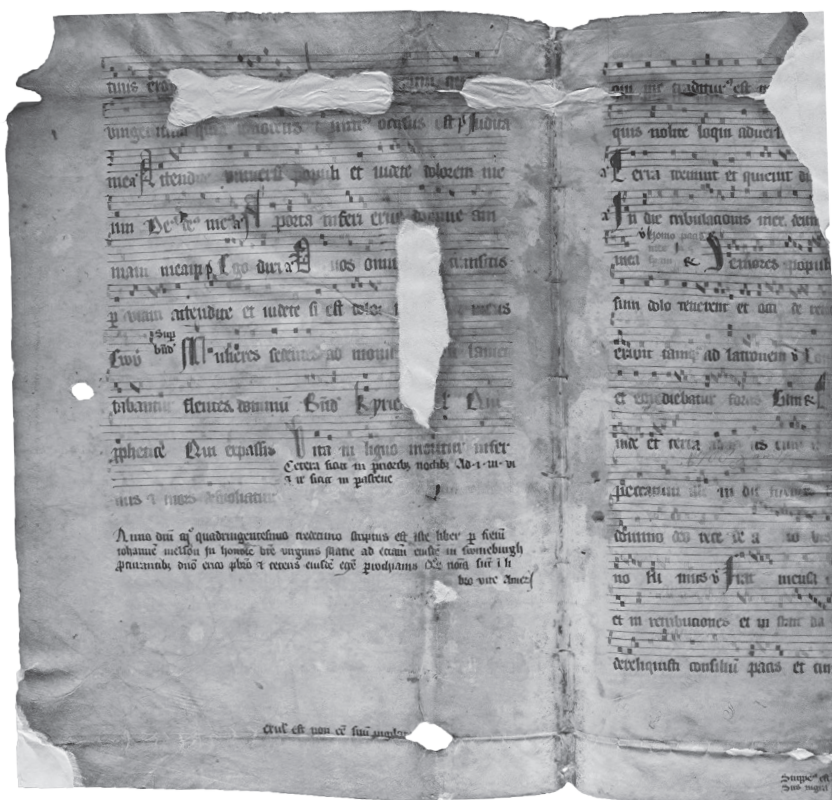

Fig. 1: LAFyn Pergamentfragmenter F34. Bifoliet, der er beskrevet på begge sider, har været anvendt som omslag på Odense Stifts regnskaber fra Sunds Herred. Her ses indersiden med den røde skrivernotits og marginalnoter, der behandles i artiklen (fotos med tilladelse fra Landsarkivet Fyn samt med tak til fotograf Mogens Vedsø, Danmarks Kirker).

smukke gotiske minuskelskrift er så ensartet, at samme skriver må antages at stå bag både antifonerne, rubrikkerne og notitserne. Sangene på venstresiden af det, der nu fremtræder som inderopslaget, blev sunget ved tidebønnerne på *Sabbatum Sanctum*, dvs. lørdag i den stille uge før påske. Antifonen »Mulieres sedentes«, der indledes midt på fragmentets venstreside ud for notitsen med rødt »[antiphona] super benedictus«, afslutter morgengudstjenesten, *Laudes*. Sangene på modstående, afskårne side er fra skærtorsdag, og denne side med to marginalnotitser nederst har således været placeret foran i det oprindelige antifonale. Marginalnotitserne forneden har derfor i det færdige antifonale været at finde med et antal sider imellem sig, og det må antages, at disse tilskrifter er blevet til i produktionsfasen, hvor arket har ligget udfoldet på skrivepulten, og at de er indskrevet samtidig med rubrikkerne. Det bør ud fra bevarede antifonaler være muligt at afgøre, hvor mange ark der er gået tabt i midten af håndskriftlægget. En nærmere redegørelse for selve antifonalet, herunder spørgsmålet om der kan påvises flere fragmenter af håndskriftet og evt. flere håndskrifter fra samme skriverværksted, vil sammen med en grundigere kodikologisk og palæografisk redegørelse blive taget op i en selvstændig artikel.

Selvom fragmentet i dag kun er en sørgelig rest af, hvad det har været engang, vidner skriften og helhedsindtrykket om et håndskrift af høj kvalitet, og det er velsagtens en medvirkende årsag til, at skriveren med rødt har tilføjet den notits om håndskriftets tilblivelse, som gør fragmentet specielt interessant for eftertiden, se fig. 2:

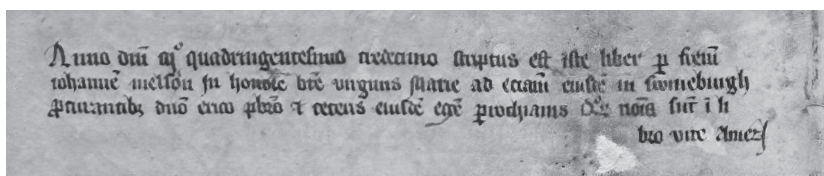

Fig. 2.

Den latinske tekst lyder:

Anno domini millesimo quadringentesimo tredecimo scriptus est iste liber per fratrem | iohannem nielson In honore beate virginis Marie ad ecclesiam eiusdem in swineburgh | procurantibus domino erico presbitero et ceteris eiusdem ecclesie parochianis Quorum nomina sunt in li | bro vite AmeN

»Denne bog er skrevet i det herrens år 1413 af broder Jens Nielsen til den hellige jomfru Marias ære til brug i sammes [dvs. Vor Frues] kirke i Svendborg på bestilling af sognepræsten hr. Erik og kirkens øvrige præster, hvis navne findes i Liber vitae (»Livets bog«), Amen.«

Filologen og musikhistorikeren Jørgen Raasted havde i 1970'erne fat i fragmenterne fra Landsarkivet i Odense. Han excerperede samtidig et utrykt register over kirkerne i Sunds Herred 1576, der bl.a. omtaler »Kle-nodier oc bøger« fra Vor Frue Kirke i Svendborg (fol. 8): »Findis bøgerne alle tilstede, Biblia, Gradual, Psalmebog, Alterbog, Ordinantz, Passional, En ny Regenskaff bog, oc en gammel, En gammel Papirs Missal, En gammel Pergamentz Gradual«. Det omtalte graduale, der indeholder hymnerne til messen, har næppe kunnet forveksles med det foreliggende anti-fonale, som blev brugt til tidebønnerne i katolsk tid, så det er ikke sikkert, at håndskriftet befandt sig i Svendborg på dette tidspunkt.¹ Så vidt den korte præsentation af fragmentets fysiske fremtræden, hovedindhold og kolofonen. Men hvad er det så for 'unoder', der er tilføjet i undermargin?

Dyrefablen

Under Jens Niensens skrivernotits findes – utvivlsomt skrevet med samme hånd – en delvis ødelagt tekstlinje, ligeledes med rød skrift. Notitsen læses »*Exulis est non esse suum uigilare*« og i slutningen af tekstlakunen på 6-7 bogstaver anes et afsluttende »is« samt et minimalt spor af et foregående bogstav *r*, *c* eller *t*, se fig. 3.

En internetsøgning afslører hurtigt, at det manglende ord skal suppleres til »*potentis*«, idet linjen udgør det indledende heksameter i et kendt, elegisk distikon (se Gibbs 2002-2008). Distikonet rummer moralen fra en dyrefabel om hjorten, der gemte sig for jægerne i en kostald: Netop som hjorten tror sig frelst, fordi staldrengene ikke havde bemærket den, bliver den opdaget af den mere opmærksomme staldmester med det passende navn Argus, fordi geviret stikker op over høet. Moralens udgøres af et distikon, som fyndigt karakteriserer henholdsvis hjorten, staldmesteren, staldrengene og kvæget i stalden: *Exulis est non esse suum, uigilare potentis / Stertere servorum, velle iuvare pii*, »Langt fra sit hjem er man aldrig sin egen! En mester er vågen!/ Tyendet snorker som reg'! Fromme vil blot hjælpe til!«. Omskrevet er meningen vel nok den, at det er usikkert at bevæge sig ud på fremmed grund, og at mesteren eller den ansvarsha-

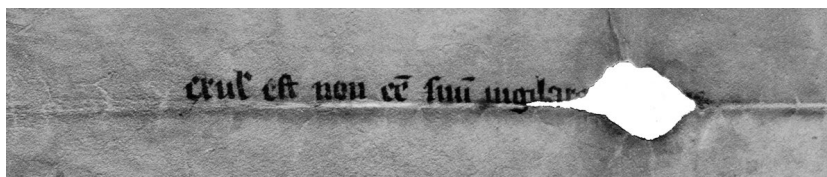

Fig. 3.

vende person ofte vil være mere årvågen end sine undergivne. Se hele fabeln i appendikset s. 22.

Der kendes et stort antal senmiddelalderlige håndskrifter med metriske dyrefabler i elegiske distika fra hele Europa (Hervieux 1893: 495–602 og Baldzuhn 2002). Denne fabel er iflg. Hervieux hentet fra den samling, der tilskrives Walthar Anglicus.² I bogen »Mastering Aesop: Medieval Education, Chaucer, and his Followers« nævner Edward Wheatley et par allegoriske fortolkninger – Aesopus moralizatus – af fablerne. Fabeln om »Hjorten i stalden« nævnes i moralkategorien »pride« og med hjortens gevir som symbol på hovmod (Wheatley 2000: 185 og 251). At dømme efter antallet af bevarede håndskrifter var interessen for dyrefablerne uformindsket omkring år 1400, og Hervieux opregner ikke mindre end 19 forskellige trykte udgaver af de versificerede fabler før 1500, ældst Rom 1473, og siden er yderligere et tilsvarende antal identificeret (Wheatley 2000: 3). Fra perioden 1500–1600 kendes mindst 17 tryk, men kun meget få derefter.

Samlehandskriftet Uppsala Universitetsbibliotek C 923 viser, at Aesopus moralizatus også var i omløb i Skandinavien. Håndskriftet, som har tilhørt Vadstena kloster, indeholder på folierne 48r-70v et fyldigt uddrag af den versificerede Aesop med en kristeligt moraliserende kommentar. Netop denne del af håndskriftet er meget nøjagtigt dateret og lokaliseret:

Explicit esopus Anno domini M cd lx iiiio feria secunda proxima post octauam uisitacionis beate marie uirginis hora undecima ante prandium pronunciatu uero per ioannem henrici locatum sub regimine magistri aruidi necnon canonici scolas lincopenses tunc temporis regentis pro cuius libri principio et fine Sit deo laus (fol. 70v) »Her slutter Aesop[s fabler], fremført [dvs. kopieret] i det Herrens år 1464, den første mandag efter ugedagen for festen for Jomfru Marias besøg [hos Elisabeth; festen 'Visitatio' fejredes 2. juli], i den 11. time, før middagsmaden, af Jøns Henriksson under opsyn af magister Arvid, kannik og forstander for skolerne i Linköping. Gud ske lov for påbegyndelsen og afslutningen af denne bog!«

Håndskriftet er i øvrigt kendt for, at der mellem de latinske tekster er indføjet et excerpt af »Sjælens trøst«, opbyggelige fortællinger til belysning af de Ti Bud (Ronge 1970), og et latin-gammelsvensk glossar (Andersson-Schmitt/Hallberg/Hedlund 1993: 362-365).

Overleveringen af de latinske dyrefabler i prosa og på vers er klart placeret i en latinskole-kontekst. Tit er der tale om samlehandskrifter, hvor de øvrige komponenter udgøres af ordsprogssamlinger, exempla, elementær grammatik, elementær aritmetik, filosofi og teologi, ofte ledsaget af kommentarer.

På dansk grund findes den latinske prosa-version af »Hjorten i stalden« med moraliserende kommentarer på latin og nedertysk i håndskriftet GKS 1978,4o, fol. 38v (Dicke/Grubmüller 1987: 318), et håndskrift som blev færdiggjort i 1434 i cistercienserklostret Ryd ved Flensborg Fjord af kapellanen Johannes Vicken (Wolf 1997: 85). Teksten stammer fra den samling, der ofte kaldes 'Romulus Anglicus', og som bygger på Ademar af Chabannes' redaktion af Phædrus' fabler fra begyndelsen af 1000-tallet. Den har en alternativ slutning, hvor bonden forbarmer sig over hjorten og lader den leve. Senere indgår mange af de antikke fabler i oversat og bearbejdet form i den fra nedertysk oversatte Rævebog, som kendes i et tryk fra 1555 og frem. Det er ifølge Laurits Bødker først i senere nordiske fabeloversættelser, at vi genfinder en anden fabel om hjortens hovmod eller forfængelighed, som i Antti Aarne og Stith Thompsons internationale klassifikationssystem af folkeeventyr har nummer AT 77 (Bødker 1958: 405).

Spørgsmålet om, hvorvidt yderligere sentenser og »moraler« fra dyrefabler cirkulerer løserevet i form af marginalnoter i andre danske håndskrifter, har ikke umiddelbart kunnet bekræftes, men det forekommer ikke usandsynligt. Der synes under alle omstændigheder at være en glidende overgang mellem versificerede sentenser fra fablerne og periodens »almindelige« ordsprog, fx optræder et enkelt distikon fra hjorte-fabelen, »Est leve (...) victor eris«, i en samling af latinske ordsprog og sentenser i håndskriftet Göttingen, Universitätsbibliothek, philol. 30 fra 1366, fol. 177 (Walther 1963, nr. 7569). Den moralske sentens i Svendborg-antifona-

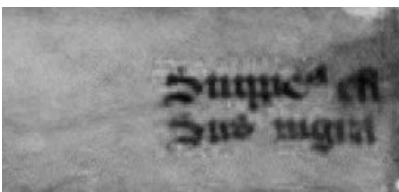

Fig. 4.

let synes dog ikke at optræde som selvstændigt ordsprog andetsteds (Walther 1963, nr. 8587).

Låle-ordsprog

På den modstående, afskårne side af nodehåndskriftet ses begyndelsen af to tekstlinjer i undermargin, ligeledes skrevet med rødt og utvivlsomt af samme skriverhånd. Desværre betyder afskæringen af pergamentbladet, at vi nu kun kan se godt 1/3 af håndskriftsiden og dermed blot stumper af teksten, se. fig. 4.

Øverst læses »Stupeus est ...« og i beskæringskanten anes de yderste spidser fra et »p«. Derunder læses »Sus nigra« samt et delvis bortskåret »p« med forkortelsestegn for »er« (sammenlign fx med præpositionen »per« i øverste linje af skrivernotitsen fig. 2). Den nedre linje skal altså læses »Sus nigra per...«. *Stup(p)eus* er en sjælden glose med betydningen »lavet af hamp« mens *sus nigra* betyder »et sort svin«. Begge udtryk giver mindelser om de middelalderlige ordsprog, og de kan da også genfindes som indledninger til latinske ordsprog i Peder Låles ordsprogssamling, der er overleveret i to danske trykte udgaver fra hhv. 1506 (med optryk 1508) og 1515 samt i den gammelsvenske oversættelse fra første halvdel af 1400-tallet.

Stupeus est palpo de post holosericus ante

Ordsproget *Stupeus est palpo de post holosericus ante* betyder »En smigrer er fortil helt af silke, bagtil af hamp« (oversættelse ved Erik Petersen i DgO I:2: 687). Der er tale om et regelret heksameter, hvis pointe – at mange ting ikke er, hvad de giver sig ud for, samt mere konkret, at den, der smisker, vil tale ilde om en, så snart han vender sig bort – kendes fra mange ordsprog. Der er kun små uoverensstemmelser i de tre kendte belæg på ordsproget, som ikke kendes uden for Låle-samlingen ifølge Walther (1963-1969, 1982-1986):

Gotfred af Ghemen 1506 (citeret efter DgO I:1: 151, nummer A1057)
Stupeus est palpo depus [dvs. *de post?*] *olocericus* [dvs. *holosericus*] *ante*

Een liseræ hawer en silkæ twngæ oc en blaagarnæ baglod

Christiern Pedersen 1515 (citeret efter DgO I:1: 340, nummer B1055)

Stuppeus est palpo de post holosericus ante.

En smigrere haffuer en silke twnge ac [sic! fejl for 'oc'] en blaa-garnss baglaad.

Den gammelsvenske Låle-oversættelse (Kock & Petersens 1889-1894: 235, nummer S947)

Stuppeus est palpo de post olosericus [rettet fra olocericus] ante een lismare hawir silke thungo ok blagarns bak loth.

Christiern Pedersens kommentar til ordsproget i 1515-udgaven vidner om, hvad man i datiden lagde vægt på ved indlæringen af ordsproget. Kommentaren lyder i Erik Petersens oversættelse (DgO I:2: 687):

Palpo, dvs. en rygklapper og smigrer, er *stuppeus*, dvs. ringe og unyttig, som et væv, der er lavet af hamp (*stuppa*), *de post*, dvs. bagtil (*a parte posteriore*), efter at en ting er gjort, og han er *holosericus*, dvs. helt af silke, *ante*, dvs. ved den første ankomst. (Palpo.i.palpator & adulator: est stuppens.i.vilis & inutilis vt tela ex stuppa facta: de post.i.a parte posteriore: post rem factam: & est holosericus.i.totus ex serico: ante.i.in aduentu primo).

Man fornemmer tydeligt interessen for at terpe usædvanlige lattingloser i undervisningen af disciplene, som var et af hovedformålene med ordsprogssamlingerne i førreformatorisk tid. I dette tilfælde er det *palpo*, der skal indlæres; (*h*)*olosericus* var nærmest et varemærke for højkvalitets-silkeklæde, mens *stup(p)eus* er det normale ord for hamp, om end ikke er særligt hyppigt forekommende i latinske tekstkorpora.

I Firmin le Vers (Firmini Verris) ordbog *Dictionarius* fra 1440 (Merri-lee & Edwards 1994) findes præpositionsadverbiet *depost/de post*, hvis gengivelse findes at have voldt Ghemen problemer, først og fremmest at have en ren temporal betydning (jf. fransk *depuis*), mens Låle forstår det mere lokalt, hvilket vel egentlig giver et mere rammende ordsprog. Udtrykket *depost* bruges faktisk også lokalt, fx i Vulgata-latin samt andetsteds.³

I den gammeldanske oversættelse er der ligeledes et par usædvanlige gloser: Ordet *lismæræ* hos Ghemen, som i Chr. Pedersens udgave er byttet ud med et mere moderne synonym *smigrere*, er i dag totalt ukendt i dansk. I Kalkars ordbog over det ældre danske sprog anføres betydningen af

lisme dels som 'logre med halen', dels 'smigre' med belæg fra Peder He-gelunds skolekomedie *Susanna* (1578–79) og frem til Matthias Moths ord-bog fra begyndelsen af 1700-tallet (Kalkar II 1886-1892: 806f.). Den gam-melsvenske Låle-oversættelse har ligeledes »lismare«, men i modsætning til dansk er ordet stadig gangbart i moderne svensk: *lismere* 'person som lismar, smickrare, krypare' (SAOB 16, L833) til verbet *lisma* 'ställa sig in hos någon, smickra någon, krusa för någon' (SAOB 16: L832f.). Ifølge SAOB er *lisma* »sannolikt besläktat med *liska* verb« (SAOB 16: L832), en oplysning, der gøres til genstand for en lidt grundigere kommentar i Hel-luquists *Svensk etymologisk ordbok*, hvor det nusvenske og gammelsven-ske *lisma* holdes sammen med

ældre dansk *lisme*; besläktad med svensk *lisk(a)*, *lisma*, norsk *liska*, dansk *liske*; jfr. även lågtysk *lischen*, tala sakta, *belisken*, vinna genom smicker, till *lise*, sakta. Släktskap mellan de nordiska och lågtyska orden kan dock ej antagas (såvida ej de förra äro lånade) annat än i det fall, att lågtysk *lise* inte utgår från en form med *-n-*; jfr. *lisa* (Hellquist 1966: 578).

Oprindelsen til ordet *lismere* er som det ses ikke helt klar, men spørgsmå-let må udskydes til en grundigere behandling sammen med lydligt be-slægtede ord som fx *desmer* og *brosme*, *bismer*(*vægt*) m.fl.

Den danske oversættelse »blaagarnæ baglod« (1506) og »blaagarnns baglaad« (1515) svarende til svensk »blagarns bak loth« kræver også en kommentar for nutidslæseren. Blågarn er garn spundet af 'blår', dvs. »af-fald fremkommet ved skætning og hegling af hør eller hamp« (ODS 2: 752), mens baglod er et forældet ord for 'bagdel' (ODS 1: 1038). Blår var i den traditionelle produktion af hørstof og sækkelærred et groft restpro-dukt for fattigfolk (Brøndegaard 1979: 121f. (hamp) og s. 302ff. (hør)). Ordsprogets modstilling af 'silketunge' over for 'blågarnsbag' understre-ges af silkens kostbarhed, skønhed og eksklusivitet over for blågarnets grove, jævne og fattige kvalitet. Samme tankegang – 'at blive narret' eller 'selv at narre' – ligger bag talemåder som det velkendte »stikke blå i øj-nene på nogen«, dels i udtrykket »æde eller spise blå« (jf. ODS a. st.). Når man kan »spinde ens øjne i blå« er en del af pointen, at man er blevet snydt gennem tilsætningen af det mindre fine blå. I det omfang blå(garnets) tilsyneladende særdanske underbetydning af at blive narret opfattes som en ekstra betydningsfinesse i ordsproget, kunne det måske indikere tid og sted for tilblivelsen af det latinske ordsprog.

Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra

Ordsproget *Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra* kan oversættes »Et sort svin ledes vanskeligt gennem mørke, øde egne om natten« (oversættelse Erik Petersen, DgO I:2: 687). Dette latinske heksameter er ikke så vellykket som det første, men det er typisk hos Låle. Der er kun små uoverensstemmelser i de tre kendte belæg på ordsproget, og ligesom det foregående ordsprog er det ukendt uden for Låle-samlingen ifølge Walther (1963-1969, 1982-1986):

Gotfred af Ghemen 1506 (citeret efter DgO I:1: 151, nummer A1056)

Sus nigra pertesqua noctu vix ducitur atra

Ont ær at drijffwe soort swijn i mørkæ ower sweednæ hedhe.

Christiern Pedersen 1515 (DgO I:1: 340, nummer B1054)

Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra.

Ont er at driffue sort swin i mørck.

Den gammelsvenske version (Kock & Petersens 1889-1894: 235, nummer S945)

sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra

thæth ær onth køra swarth swin owir swidhna ængia

Der er kun den lille forskel på de tre versioner, at Christiern Pedersen ikke har en dansk modsvarighed til *tesqua*, som han ellers gør en del ud af i kommentaren (i Erik Petersens oversættelse, DgO I:2: 687):

Et sort svin ledes *vix*, dvs. med vanskelighed, gennem *tesqua*, dvs. ujævne og stenede steder, i en *atra*, dvs. tåget, *noctu*, i stedet for *nocte*, nat. (*Sus nigra ducitur vix.i.cum difficultate: noctu per nocte atra.i.caligi nosa: per tesqua.i.loca aspera & salebrosa*).

Rimeligvis er det i dette ordsprog netop glosen *tesca/tesqua*, som er det interessante lemma at indlære. Med ortografien *tesca* er der tale om et klassisk, poetisk om end forholdsvis sjældent ord. Formerne *tesqua* og *tescua* er givetvis blevet udbredt i middelalderlatin gennem Isidor, som i sine *Ety-mologiae* (15.12.3) forklarer betydningen af *tescua* med »loca prærup-ta et aspera« (‘forrevne og barske (dvs. vanskeligt fremkommelige) områder’).

Tekstkritisk betydning

Svendborg-antifonalets to ordsprog, der også følger umiddelbart efter hinanden i de trykte Låle-udgaver fra 1506 og 1515 (dog med *Sus nigra...* først i 1506), synes at bekræfte Låle-samlingens stabile karakter. De to ordsprog kendes som nævnt ikke fra andre kilder end Peder Låle, men det kan ikke udelukkes, at de findes i en af de talrige upublicerede ordsprogssamlinger, der cirkulerede i Vesteuropa i høj- og senmiddelalderen. De gammeldanske og latinske ordsprog optræder parvis hos Låle, men der er en del af de latinske ordsprog, der kendes fra kontinentale ordsprogssamlinger. Axel Kock anfører adskillige parallelle, latinske ordsprog fra andre ordsprogssamlinger i håndskrifter og trykte udgaver fra 1100-tallet og frem (Kock & Petersens 1884-94: 78ff.). Den mest substantielle overensstemmelse er dog fremdraget af Iver Kjær, nemlig 59 Låle-ordsprog, der optræder i 1300-talshåndskriftet Cod. Basil. A XI.67 fra karteuserklostret i Basel med mulig nederfrankisk proveniens (Kjær 1964).

Med tanke på, at Låle-samlingen omfatter omkring 1200 ordsprog, er det dog klart, at der ikke kan peges på én kilde til ordsprogene. Snarere må man, som Låle-forskningen længe har været enig om, antage, at mange af samlingens latinske ordsprog repræsenterer oversættelser af gammeldanske ordsprog. Andre gange er samme danske ordsprog blevet appliceret på flere forskellige latinske ordsprog, som i enkelte tilfælde er sætninger fra klassiske forfattere. Man må derfor operere med, at såvel det gammeldanske som det latinske eller begge ordsprog kan være »primære«.

Låles ordsprogssamling menes at være blevet til før udgangen af 1300-tallet, måske endda mere snævert i forbindelse med Valdemar Atterdags rigssamling i 1340'erne (DgO I:2: 735f.). Der er imidlertid forskel på ordsprogenes indbyrdes rækkefølge i de trykte udgaver og den gammeldanske Låle-oversættelse fra ca. 1450, hvor der mellem *Stuppeus est...* og *Sus nigra...* findes et tredje ordsprog. Dette tolinjede ordsprog, *Si lupus instruitur in numen credere magnum / Semper dirigitur ab eo respectus ad agnem*, »Hvis en ulv opdrages til at tro på stor guddom, ledes dens opmærksomhed altid fra Ham til lammet« (DgO I:2: 682), genfindes i de trykte danske versioner, men med en helt anden placering i slutningen af ordsprogene med begyndelsesbogstavet »S« (A999/B1033).

Den ændrede placering skyldes dels, at de trykte udgaver formodes at være forøget med nye ordsprog undervejs, men også at de trykte udgaver tilstræber at samle latinske ordsprog med mandlig rimudgang og ord-

sprog med manglende rim sidst i hvert bogstav. Christiern Pedersen kommenterer dette flere steder i udgaven fra 1515, og han hævder, at disse ordsprog er komponeret af en anden forfatter, eller at de er senere tilføjelser til Låle-samlingen. En sådan kommentar finder man fx ved ordsproget med nummer B1039 (DgO I:2: 684f.), altså lidt efter B1033. Denne formodede, kronologiske lagdeling af yngre og ældre ordsprog i Låle-samlingen baseret på rimforhold i de latinske ordsprog har spillet en stor rolle i sekundærlitteraturen (Kousgård Sørensen 1971: 326ff.).

I den sammenhæng er det vigtigt, at Kousgård Sørensens undersøgelse af det gammeldanske håndskriftfragment af Låle-samlingen understreger, at rækkefølgen i fragmentet stemmer bedre overens med den fornsvenske Låle-oversættelse end med de trykte udgaver fra 1500-tallets begyndelse (1971: 328f.).

Det er naturligvis umuligt at drage slutninger på baggrund af marginalnotitsen Svendborg-antifonalet, men det forhold, at de to ordsprog svarer til de trykte udgaver fra begyndelsen af 1500-tallet, kunne måske indikere, at denne kompilation allerede forelå i begyndelsen af 1400-årene, mens den gammelsvenske oversættelse da må repræsentere en anden, sandsynligvis ældre redaktion.

Selvom Låle-ordsprogene i Svendborg-antifonalet mangler det danske modsvar, er det vores opfattelse, at sammenfaldet med Låle ikke kan være tilfældigt. Randnotitsen afspejler således oplæringen i latinske gloser og metrik, mens det er usandsynligt, at der kan være tale om en nedskrift af tilfældige, løsrevne sentenser. Dette kan være af betydning for vurderingen af løsrevne Låle-citater i andre sammenhænge (Lerche Nielsen 2011: 146f.).

Franciskanerne og middelalderens skolevirksomhed

Skrivernotitsen i Svendborg-antifonalet giver et sjældent klart indblik i tid og sted for den middelalderlige bogproduktion i Danmark. Selvom det ikke kan bevises med sikkerhed, at antifonalet er blevet til i Svendborg, har notitsen unægtelig en lokal karakter. Notitsen omtaler skriveren Jens Nielsen som »frater«, og det må i så fald sigte til Svendborgs nu forsvundne franciskaner- eller gråbrødrekloster. Jørgen Nybo Rasmussen påpeger i en mailkorrespondance fra november 2011, at han kender til fem danske og svenske franciskanermunke ved navn Jens Nielsen. Den eneste, der passer med tiden 1413 og desuden var skriver, er Johannes Nico-

lai, der døde 1434 i Visby-klostret, og som i Visbydiariet betegnes som »sacerdos et bonus scriptor« (Melefors & Odelman 2008: 99). Franciskannermunkene blev ofte forflyttet fra det ene kloster til det andet inden for ordensprovinsen, så det kan godt have været samme Jens Nielsen, der i sine yngre dage var i Svendborg, men både Jens (Johannes/Hans) og patronymet Nielsen var højfrekvente navne i 1400-tallet, så det forbliver en løs hypotese. Vores Jens Nielsen kendes ikke med sikkerhed fra andre kilder, men den omtalte sognepræst i Vor Frue Kirke, hr. Erik, optræder i et dokument fra 13. juni 1429, hvor han sammen med bl.a. sognepræsten for Skt. Nikolaj Kirke, hr. Jens, og forstanderen for Gråbrødreklostret, Ivar, bekræfter (vidimerer) kong Eriks købstadsprivilegiebrev af 8. november 1409 (den bedste tekststudgave findes i Kroman 1955: 498).

Det er usikkert, om der har eksisteret franciskanske skriptorier i Norden ud over Stockholm samt København eller Roskilde (Nybo Rasmussen 1976: 87), men besvarelsen af spørgsmålet afhænger af, hvad man forstår ved et skriptorium. Svendborg-antifonalet efterlader indtrykket af høj kvalitet og professionalismisme, men lader man sig nøje med en mindre prangende håndskriftproduktion, kan der peges på et parallelt skrivermiljø i gråbrødreklostret i Næstved omkring 1460, hvor munkene tilsyneladende har beskæftiget sig med de samme teksttyper, som genfindes i de tre maginalnotitser i antifonalet. I 1460 nedskrev franciskanermunken Olavus Jacobi (Oluf Jakobsen) således en dansk oversættelse af Mandevilles rejse i gråbrødreklostret i Næstved (Stockholm M 307 (tidligere: K 31), 4°, Toldberg 1966: 309ff.), og samme skriver hævdes at stå bag blandingshåndskriftet Stockholm K 46, 4°, der bl.a. indeholder de gammel-danske dyrerim (Brøndum-Nielsen 1908-1909: III).⁴ I Birgitte Langkildes registrant over kendte bøger fra danske middelalderklostre (2005) nævnes M 307, men ikke attribueringen af håndskriftet K 46, selvom Næstved også nævnes i en notits i dette håndskrift, nemlig hvor den latinske kommentar til dyrerimene ophører (fol. [100b]): »*hic suppleat defectum reuerendus pater lector nestwedensis*« (Brøndum-Nielsen 1908-09: XVf., 77). Såvel Mandevilles rejse som dyrerimene var populær læsning i senmiddelalderen, og man må antage, at de ligesom fabler og ordsprog har været anvendt i undervisningen. Brøndum-Nielsen antager da også uden forbehold, at den unavngivne *lector Nestvediensis* var underviser ved en klosterschule.⁵

Uanset hvor langt man vil gå i sin tolkning af graden af pædagogisk virksomhed ved gråbrødreklostret i Næstved, afspejler notitserne i M 307 og K 46 det aktive arbejde med forhåndenværende manuskripter og infor-

manter på stedet. Det forekommer ligeledes rimeligt at antage, at en lignende virksomhed har udfoldet sig i andre klostre, idet der inden for klosterordenen må have cirkuleret en lind strøm af skrivelser og anvisninger, som løbende har skullet kopieres og videresendes. Det tidligere omtalte gammelsvenske Vadstena-håndskrift med dyrefablerne var på lignende vis bestilt af »forstanderen for skolerne i Linköping«, kanniken Arvid ved domkapitlet,

Over for latinundervisningen som mulig drivkraft bag spredningen af fabler, dyrerim og ordsprog står Laurits Bødkers mere traditionelle opfattelse af dyrehistoriernes funktion og rod i folkelig fortælletradition (Bødker 1958: 406). I den sammenhæng er det måske ikke en tilfældighed, at den tidligste trykte bog i Sverige, den latinske fabelsamling *Dyalogus creaturarum moralizatus*, blev trykt i franciskanerklosteret i Stockholm af den tyske bogtrykker Johann Snell i 1483-1484. Snell var netop ankommet fra Odense, hvor han i 1482 havde fremstillet den formentlig første i Danmark trykte bog, *Breviarium Ottoniense*. Som en yderligere illustration af den indbyrdes forbindelse mellem de forskellige dyrefabelsamlinger kan nævnes, at 13 af 89 træsnit i Lübeck-trykket af Rævebogen, *Reynke de vos* 1498, er kopieret fra *Dyalogus creaturarum moralizatus*. Lübeck-trykket er ifølge forordet forfattet af skole- og tugtemesteren hos hertugen af Lothringen, Hinrek van Alkmer, så også her synes undervisningsformålet at spille en rolle.

Det kunne være interessant at få undersøgt, om der i franciskanerklostrene var en særlig tradition for undervisningsvirksomhed, eller om der blot er tale om en forkærlighed for didaktisk litteratur og eventuelt en særlig interesse for frisprog, som især Dyrerimene giver anledning til i form af utøjlet fantasi, »obscøne gloser og en smuk samling af skældsord« (Brøndum-Nielsen 1908-09: XIV), men det falder uden for rammerne af denne artikel.

Latinskolen i Svendborg

Det vides ikke med sikkerhed, om der har været skolevirksomhed knyttet til gråbrødreklosteret i Svendborg i middelalderen. Det i dag helt forsvundne kloster er arkæologisk undersøgt i forskellige omgange, senest 2007 (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt 5-6, 2013: 520 ff.). Ifølge Hans Krongaard Kristensen havde latinskolen til huse i vestfløjen frem til 1830, hvor en ny skolebygning blev opført på stedet (Krongaard Kristensen 1994: 12).

I forbindelse med Christian 3.s overdragelse af klostret med »haverum og abildgård« til byen den 4. november 1541 undtages selve klosterkirken og det hus, der var »forskikket til skole« (Reinholdt 1992: 99). Denne skole fortsætter i de følgende århundreder som byens latinskole. Der er dog usikkerhed om placeringen, fordi en anden kilde fra 1552 taler om et hus tilhørende Skt. Annæ Gilde med jordtilliggende nord for Vor Frue Kirke »der som Scholen var tilforn emellem begge gader« (*Aktstykker* 1841: 120, upræcist gengivet i Reinholdt 1992: 36). Omkring Svendborgs skolehistorie, herunder latinskolens, henvises i øvrigt til Johannes Olsen (1919: 133–151). Det kan føjes til, at gråbrødreklostrene også på andre områder indtog en aktiv rolle i middelalderbylivet, fx i forbindelse med offentlige retssager, møder og domsforhandlinger, ja endog bryllupper (Larsen 2012).

Alt i alt forekommer det ikke urimeligt at kæde marginalnotitserne i Svendborg-antifonalet sammen med en forgænger for latinskolen, og notitserne giver under alle omstændigheder et højst interessant billede af lærdomsmiljøet i en dansk købstad i begyndelsen af 1400-tallet. Vi vil ud fra denne formodede kontekst konkludere, at såvel moralske sentenser som ordsprog på denne tid var dagligdags pensum i latinundervisningen og samtidig citater, man kunne »smide om sig med« for at imponere.

Svendborg-antifonalets to ordsprog, der også står efter hinanden i de trykte Låle-udgaver fra 1506 og 1515, synes at bekræfte Låle-samlingens stabile karakter. Er det rigtigt, går den etablerede Låle-samling et århundrede længere tilbage end de trykte udgaver (Kjær 1967: 677). Relationen mellem de latinske og de danske ordsprog, antallet af ordsprog og deres udformning i Peder Låles ordsprogssamling er naturligvis ikke blevet bedre belyst af de to latinske ordsprog, og spørgsmålet er fremdeles både komplekst og omdiskuteret (DgO I:2: 743, Kousgård Sørensen 1971).

Tilbage står, at Jens Nielsens skrivernotits og de lærde marginalnoter helt elementært er en god historie, der pludselig gør middelalderen fuldt nærværende. Den aktualiserer spørgsmålet om, hvad der får skrivere til at udfolde sig i marginalierne. Reminiscenser fra skoletiden måske, men hvorfor? For at prale af sin lærdom, eller for at udstille sin kedsomhed? Og hvorfor så udpræget pænt skrevet i rubrik-format? Måske for at afprøve pen og rødt blæk før tilføjelsen af rubrikker og kolofon? Måske er det bare drilleri eller kådhed over at have færdiggjort skrivearbejdet, men fabelcitatet og ordsprogene kunne måske også ses som ordensbroderens syn på den gejstlige eller verdslige øvrighed. Klosterlivet har i al fald ikke været nær så kedeligt og verdensfjernt, som nutiden går og forestiller sig.

Litteratur

- Aktstykker for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid.* [Første Samling]. Fyens Stifts litteraire Selskab. Odense 1841.
- Andersson-Schmitt, Margarete & Håkan Hallberg & Monica Hedlund: *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala*, Katalog über die C-Sammlung, Bd. 6, Acta Bibliothecae R. Universitatis Uppsalensis XXVI:6, Stockholm 1993.
- Baldzuhn, Michael: *Elementar- und Trivialunterricht im Mittelalter*, Handschriften mit Unterrichtstexten: ‚Anonymus Neveleti‘. Internetpublikation 2002; URL: <http://www1.uni-hamburg.de/disticha-catonis/homepage/anonymus-hss.html> (besøgt 10. september 2013).
- Bom, Kaj: Dyrerim, De gamle danske –, KLN 3, spalte 411-413. København 1958.
- Brøndegaard, V.J.: *Folk og Flora. Dansk etnobotanik*. Bd. 2. København 1979.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *De gamle danske Dyrerim*. Universitets-Jubilæets danske Samfund. København 1908-1909.
- Bødker, L.: Dyrehistorier, KLN 3, spalte 403-406. København 1958.
- Christensen, William: *De ældste danske Arkivregistraturer*. Bd. 5,2. København 1910.
- Danmarks Kirker, Svendborg Amt*, hæfte 4-6. København 2012-2013.
- DgO = *Danmarks gamle Ordsprog* I,1–(uafsluttet). København 1977 ff. se Kjær & Petersen
- Dicke, Gerd & Klaus Grubmüller: *Die Fabeln des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Ein Katalog der deutschen Versionen und ihrer lateinischen Entsprachungen*. Münstersche Mittelalter-Schriften 60. München 1987.
- Gibbs, Laura: <http://www.mythfolklore.net/aesopica/> (besøgt 10. september 2013)
- Hellquist, Elof: *Svensk etymologisk ordbok*, 3. udgave. Lund 1948 (fotografisk optryk 1966).
- Hervieux, Léopold: *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du Moyen-Age*. 1-5. Paris 1893-1899. (Vol. 1-2 Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects, Paris 1893-1894).
- Idum, A. R.: *Den fynske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog paa Grundlag af A. Crones Udgave*. Odense 1929.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. Bd. 1-6. København 1881-1976. (Bind 2, 1886-1892).
- Kjær, Iver: Peder Låle og Cod. Basil. A.XI.67. Nordisk Institut for Folkedigtning. Studier 5. København 1964. [Særtryk af Journal of Scandinavian Folklore 18-19 (1962-63)]
- Kjær, Iver: Ordsprog, KLN 12, spalte 672-679. København 1967.
- Kjær, Iver & Erik Petersen: *Peder Låles Ordsprog*. Ms. Ny Kgl. Saml. 813x, 4°, Gotfred af Ghemen 1506 (og 1508), Christiern Pedersen 1515, Hans Skonning 1626 (og 1703). DgO Bind I:1. København 1979.
- Kjær, Iver & Erik Petersen: *Peder Låles Ordsprog*. Christiern Pedersens udgave 1515 i oversættelse. DgO Bind I:2. København 1979.
- KLN 3 = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Bd. 1-21. København 1956-1978.

- Knudsen, H.: En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, *Kirkehistoriske Samlinger 1*, 1849-1852, s. 325-419.
- Kock, Axel & Carl af Petersens: Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur 20,1. Texter med inledning. København 1889-1894.
- Kousgård Sørensen, John: Det middelalderlige Peder Låle-fragment, i: Kristian Hald, Christian Lisse og John Kousgård Sørensen (red.): *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*, s. 321-330. København 1971.
- Kristensen, Marius: De gamle Dyrerim, *Danske Studier 1909*, s. 211-216.
- Kroman, Erik: *Danmarks gamle Købstadslovgivning*, Bd. 3: Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Fyn og Langeland. København 1955.
- Krongaard Kristensen, Hans: *The Franciscan Friary of Svendborg*. Svendborg 1994.
- Langkilde, Birgitte: *Libri monasteriorum Danicorum mediae aetatis – index ad tempus compositus, Danske middelalderklostres bøger – en foreløbig regi-strant*. Statsbiblioteket Arbejdspapirer 9. Århus 2005.
- Larsen, Morten: »Udi predickebrødris huuss«. Aspekter af tiggerordenernes samfundsrolle i middelalderens Danmark, *Kirkehistoriske Samlinger 2012*, s. 7-21.
- Lerche Nielsen, Michael: Et Peder Låle-ordsprog skrevet med runer. *Danske Studier 2011*, s. 141-150.
- Melefors, Evert & Eva Odelman (red.): *Visbyfranciskanernas bok: handskriften B 99 i Kungliga biblioteket*. Arkiv på Gotland 5. Visby 2008.
- Merrillees, Brian & William Edwards (eds.): *Dictionnaire latin-français de Firmin le Ver, 1440*. Turnhout 1994.
- Nybo Rasmussen, Jørgen: *Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver*. Skrifter udgivet af Historisk Institut ved Københavns Universitet 6. Den danske historiske Forening. København 1976.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Bd. 1-28. København 1919-1956.
- Olsen, Johannes: *Svendborg Bys Historie*. Svendborg Amts Museum. Svendborg 1919.
- Reinholdt, Helle: *Middelalderbyen Svendborg*. Svendborg 1992.
- Ronge, Hans H.: Siälinna tröst, KLN 15, spalte 307-310, København 1970.
- SAOB = *Svenska akademiens ordbok*. Bd. 1–(uafsluttet). Lund 1898 ff..
- Toldberg, Helge: Mandevilles rejse, KLN 11, spalte 309-311, København 1966.
- Walther, Hans: *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi*. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung 1-6. Göttingen 1963-1969.
- Walther, Hans: *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi*. Nova series. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühen Neuzeit in alphabetischer Anordnung, 7-9. Göttingen 1982-1986.
- Weber-Nielsen, Carsten: *Æsops fabler i udvalgt og oversættelse*. København 2012.
- Wheatley, Edward: *Mastering Aesop: Medieval Education, Chaucer, and his Followers*. Gainesville 2000.
- Wolf, Jürgen: *Die Sächsische Weltchronik im Spiegel ihrer Handschriften*. Überlieferung, Textentwicklung, Rezeption. Münstersche Mittelalter-Schriften 75. München 1997.

Appendiks

Fablen om hjorten, *Fabula de cervo et bove*, er gengivet nedenfor efter Hervieux (1894: 346 (nr. 58)) baseret på håndskriftet Paris Bibl. nat. lat. 14381. Den latinske tekst følges af Christian Troelsgårds oversættelse til danske vers med citatet fra Svendborg-antifonalet fremhævet. En dansk oversættelse af det latinske forlæg for gendigtningen i elegiske distika, Phædrus' fabel 2.8, findes hos Weber-Nielsen (2012: 213-214).

Motus uoce canum ceruus fugit,
auia silue
Deserit, arua tenet, claustra
bouina subit.

Bos ait: Aut luci tenebris (sic) aut
equora campi
Tutius intrares, hinc piger, inde
leuis.

Huc ueniet custosque boum
stabulique magister;
Si duo uel tantum te uidet alter,
obis.

Ceruus ait: Mihi uestra necem
clementia demat.
Condite me latebris, dum iuuat
umbra fugam.

Hunc tumulat fenum. Presepe
reuisit arator,
Frondebis et feno munit alitque
boues.

Hic redit ac ceruus uitasse
pericula gaudet,
Bobus agit grates. E quibus unus
ait:

Est leue uitare cecum. Si uenerit
Argus,
Argum si poteris fallere, uictor
eris.

Centum fert oculos; cui se debere
fatentur
Et domus et serui totaque iura
loci.

Opskræmt af hundeglam flygter en hjort
fra skovenes vildnis,
søger det dyrkede land, ender til sidst i en
stald.

Da siger oxen: »Ude på sletten og inde i
krattets
mørke var du mer' tryk: rap eller stille som
sten.

Her vil staldmest'ren snart dukke op eller
drengen, som røgter.
Set af dem begge, du dør! Nej, af den ene
er nok!«

Hjorten, den svared': »Hjælp mig nu,
venligst, så ikke jeg dræbes!
Gem mig nu! Giv mig et skjul, mørket vil
hjælpe min flugt!«

Høet begravede hjorten, da plovmanden så
til sin krybbe.
Han giver kørerne hør, fodrer dem også med
løv.

Så går han ud, og hjorten er glad for at
slippe med skrækken,
takker nu kørerne varmt. En af dem siger da
højt:

»Let nok at undgå en blind, men sæt nu, at
Argus, han kommer,
Hvis du kan snyde ham med, så har du
vundet din sejr!

Hundrede øjne han bær', og alle på gården,
i huset,
tyendet, alt hvad her er, skylder ham alt,
hvad de har!

Res tua te reperit Argum, res
altera cecum,
Qui tibi dormitat, scit uigilare
sibi.

Hic silet. Argus init stabulum
bobusque ministrat;
Plus equo tenues uiderat esse
boues.

Dum munit presepe cibo, dum
fulgurat ira,
Ausa uidere diem cornua longa
uidet.

Quid latet hic? Quid, ait, uideo?
Sentitque latentem
Et bona fortune munera letus
habet.

**Exulis est non esse suum,
uigilare potentis,**
Stertere seruorum, uelle iuuare
pii.

Du vil få noget at se til med Argus, men
ham dér, den blinde,
tågede rundt i en drøm. Argus vil vogte på
sit!«

Så tav den stille. Og straks går da Argus
sin runde i stalden.
Hurtigt søger hans blik kvæget, så tyndt
som en hest!

Foder han fylder på krybben, og mens hans
vrede slår gnister,
ser han to dristige horn, tittende frem fra
sit skjul!

»Hvad er dog dette? Hvad er det, jeg
aner?« Og hjorten blev fundet.
Argus blev glad for sin fangst, gaven som
lykken ham gav!

**Langt fra sit hjem er man aldrig sin
egen! En mester er vågen!**
Tyendet snorker som reg'! Fromme vil blot
hjælpe til!

Noter

Vi vil gerne takke følgende for hjælp og givtige bidrag til arbejdet med denne artikel: Arkivar Jørgen Nybo Rasmussen, Peter Zeeberg (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), lektor em. Fritz Saaby Pedersen, Rikke Kristiansen (Danmarks Kirker, Nationalmuseet), Poul Busk (Landsarkivet for Fyn). Oversættelserne fra latin er, hvor intet andet er anført, foretaget af Christian Troelsgård.

1. Helt ukendt er registret fra 1576 ikke, idet adkomstindførslerne i Registret over kirkerne i Sunds Herred er optrykt i *De ældste danske Arkivregistraturer* (Christensen 1910: 1038-1047, se også s. 804, note 4). Det oplyses, at registraturen er »indsyet i et Pergaments-Omslag, der er taget af et Håndskrift af religiøst Indhold« (s. 1038), hvilket kunne sigte til antifonalet. I Jakob Madsens lidt yngre, trykte visitatsbog omtales bogsamlingen også, men mindre præcist. Det hedder her om bogsamlingen i Vor Frue Kirke »Sacristiet er nogle Kirkens bøger vdj«. Indførslen kan dateres til perioden mellem 1597 og biskoppens død 1606 (Idum 1929: 190).
2. Denne samling af dyrefabler i elegiske distika har mindst fire forskellige moderne benævnelser eller forfatterangivelser, herunder *Æsop*, »Aesopus moralizatus«, »Romulus«, »Anonymus Neveleti« samt *Gualterus Anglicus*. Hervieux' identifikation af forfatter-/redaktørtlitteraturen »Gualteri« i nogle få af håndskrifterne (Hervieux 1893:475-495) synes noget vidtløftig,

- idet »Galfredus«, »Romulus [versificatus]«, »Garritus« er nogle af de øvrige muligheder. Selve kapitlets overskrift bør vække den kritiske sans: »Dissertation sur le veritable auteur de fables en vers élégiaques«. Wheatley har valgt blot at kalde samlingen »The elegiac Romulus« (Wheatley 2000: 3).
3. Den lokale brug af *de post* findes i GT, Sefanias' bog 1:6 »et qui avertuntur de post tergum Domini et qui non quaesierunt Dominum nec investigaverunt eum« samt i Patrologia Latina: »Epitaphium papae Damasi quod sibi edidit ipse (...) vestem super ejus altare destauracim (sic) simulque et aliam vestem de post altare fecit, ubi requiescit« samt i folkebogen Historia Apollonii regis Tyri (redactio B = RB)-LLT-A: »puella de post tribunal regio habitu circumdata capite velato processit«.
  4. I Marius Kristensens anmeldelse af Dyrerimsudgaven hævdes det, at Oluf Jakobsen kun har afskrevet krønike-delen af K 46 (Kristensen 1909: 214f.), hvorimod Kaj Bom (1958: 411) og Helge Toldberg (1966: 310) fastholder Brøndum-Nielsens skriveridentifikation. Skrivernotitsen i M 307, 4° lyder iflg. Brøndum-Nielsen: »Scriptus per fratrem olavum iacobi ordinis sancti francisci, Quem fecit scribi ffrater iohannes michaelis, gardianus nestuediensis. Anno domini Mcdl nono in profesto assumpcionis virginis gloriose« ([Denne bog] er skrevet af broder Ole Jacobsen af den hellige Frans' orden. Afskriften blev bestilt af broder Hans Mikkelsen, guardian [for franciskankerlostret] i Næstved) (Brøndum-Nielsen 1908-1909:II).
  5. »At der var en lektor (og altså en klosterskole) ved franciskanerklostret i Næstved, kendes også fra anden side, se t. ex. Kirkehist. Samlinger I (Kbh. 1849-52) s. 346 (i et aftryk af »En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark« ved registrator H. Knudsen.)« (Brøndum-Nielsen 1908-1909:XVI note 2). Brøndum-Nielsen har her en af sine sjældne trykfejl, idet lektor Erasmus Olavus omtales s. 364, men det fremgår ikke af fremstillingen, hvad lektor-embedet indbefatter. Den bebudede oversættelse af Gråbrødrenes Udjagelse blev oprindeligt besørget af J.F. Fenger Dansk Kirketidende 1851, men teksten er siden udgivet og oversat af Henning Heilesen i 1967 med bistand fra Jørgen Nybo Rasmussen. Det er spørgsmålet, om Brøndum-Nielsens påstand om en klosterskole på baggrund af lektor-embedet holder vand: I krøniken omtales en frafalden karmelitermunk som »frater Franciscus Lector vel Luther-Frans nomine«, ligesom »lector« optræder rundt omkring i teksten om en læsesemester/forelæser (underforstået for klosterbrødrene). Endelig anvendes »lectores« om lutheranske prædikanter: »Qui, circiter horam meridianam aduenientes, lectores suos refectorio fratrum, eosdem fratres ad fidem Lutheranice factionis conuersuros, ne dicam peruersuros, introduxerunt«.